

La funció econòmica del treball esclau a Màlaga al final de l'edat mitjana*

per Raúl González Arévalo

RESUM:

Aquest article posa de manifest la funció complementària del treball esclau en una societat repobladora del final de l'edat mitjana. Sense intenció de generalitzar, s'ha prestat especial atenció a alguns postulats de la historiografia clàssica —sobretot pel que fa a la feina de la dona esclava, la no productivitat del treball esclau en general i el paper dels propietaris— que, tenint en compte el que aporta la documentació, haurien de revisar-se o, com a mínim, matisar-se.

PARAULES CLAU:

Esclavitud, treball, edat mitjana, Màlaga, Regne de Granada.

ABSTRACT:

This article shows the complementary nature of slave labour in a settler society at the end of the Middle Ages. Without any aim to generalize, it scrutinizes some axioms of the standard view —above all those concerning female slave work, the non-productivity of slave work in general, and the role of the owners— which, in the light of what the evidence shows, should be revised or, at the very least, nuanced.

KEY WORDS:

Slavery, work, Middle Ages, Málaga, Kingdom of Granada.

Mà d'obra o objecte de luxe? Aquestes són les dues visions oposades que, en línies generals han enfrontat tradicionalment els investigadors medievalistes amb els modernistes, ja que a l'anàlisi del treball esclau i la definició de la seva funció econòmica, els primers han tendit a subratllar la contribució productiva de l'esclau davant els segons, que habitualment han defensat el seu caràcter sumptuari.¹

* Traducció d'Adela Ortiz.

1. Per a una síntesi clara i il·lustrativa de les diverses postures: A. FURIÓ, «Esclaus i assalariats. La funció econòmica de l'esclavitud en la Península Ibèrica a la Baixa Edat Mitjana», M.T. FERRER i J. MUTGÉ (ed.), *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana*, Barcelona, CSIC, 2000, 20-23. Entre els modernistes, només Bernard Vincent sembla desmarcar-se dels seus col·legues en replantejar-se la funció del treball de l'esclau a partir del cas concret de Màlaga al 1581, i després de comprovar que dues tercers parts dels esclaus ressenyats haurien participat al sistema de producció: B. VINCENT, «La esclavitud en Málaga en

No obstant això, abans de continuar amb el cas concret de Màlaga, cal establir el punt de partida. Per començar, cal precisar que, com ja ha manifestat Antoni Furió, estem millor informats sobre el comerç amb esclaus que sobre la vertadera naturalesa i l'abast real de la funció econòmica de l'esclavitud de l'edat mitjana.² Efectivament, el caràcter essencialment domèstic de la població esclava amb prou feines ha deixat indicis sobre les característiques de les activitats que hi exercia. De fet, aquesta escassa visibilitat ha dut a una imatge de no productivitat del servei domèstic en general.³ Malgrat això, és innegable que, tal i com afirmava el professor Gual, l'esclavitud era, sobretot, un problema econòmic, ja que l'esclau, abans de res, era un productor de treball i de riquesa, un bé objecte de tota classe de transaccions.⁴

La ciutat de Màlaga era el port més important del Regne de Granada, així com el seu mercat d'esclaus més destacat. No obstant això, la documentació notarial que es conserva presenta els mateixos problemes que altres investigadors han destacat en utilitzar-la per estudiar el fenomen esclavista a altres ciutats i localitats de la Península Ibèrica. Els indicis sobre el treball desenvolupat per la població esclava són ben escassos, el que dificulta l'estudi d'aquest aspecte concret.

Observacions metodològiques sobre la consideració del treball esclau

Davant l'absència de testimonis directes, el professor Alfonso Franco, estudiós de l'esclavitud sevillana i andalusa en general, afirmava que «según sea la profesión del dueño, se puede saber el empleo del esclavo». Alessandro Stella ha criticat durament aquesta asseveració.⁵ Tot i que el professor Franco posteriorment va replantejar els seus termes,⁶ el que és cert és que pensem que aquesta asserció, sense ser totalment invàlida com pretén Stella, ha de matisar-se. Això és el que ha fet encertadament Juan Jesús Bravo Caro: si bé és cert que, per una

1581», *Minorías y marginados en la España del s. XVI*, Granada, Diputación Provincial de Granada, 1987, 254.

2. FURIÓ, «Esclaus i assalariats...», 20.

3. A. MARTÍN CASARES, *La esclavitud e la Granada del siglo XVI. Género, raza y religión*, Granada, Universidad de Granada-Diputación Provincial de Granada, 2000, 327-335.

4. M. GUAL CAMARENA, «Un seguro contra crímenes de esclavos en el siglo XV», *Anuario de Historia del Derecho Español* XXIII, 1963, 251.

5. A. FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla y su tierra a fines de la Edad Media*, Sevilla, Diputación Provincial de Sevilla, 1979, 194; A. STELLA, *L'esclavage en Andalousie à l'époque moderne*, *Annales ESC* 1, gener-febrer 1992, 46.

6. Efectivament, el professor Franco va rectificar recentment la seva postura en escriure que «és completament cert, com afirmava A. Stella, que no es pot deduir la professió o activitat que realitzava l'esclau per la que exerceix el seu amo». A. FRANCO SILVA, «La esclavitud en la Península Ibèrica a fines del Medievo. Estado de la cuestión y orientaciones bibliográficas», *Medievalismo* 5, 2005, 27.

banda, els oficis vinculats al govern civil, militar o eclesiàstic, o les professions assolides gràcies a l'estudi presenten tasques que no són transferibles a la població esclava, no es pot negar que, per altra banda, l'esclau podia realitzar funcions relacionades amb l'ocupació de l'amo, especialment quan aquest pertanyia a l'artesanat,⁷ significatiu grup comprador d'esclaus. De fet, és prou útil examinar la professió de l'amo i la intenció amb què es comprava, ja que la documentació reflecteix que els artesans concebien l'adquisició d'un individu reduït a l'esclavitud, sobretot, com una inversió a llarg termini, el benefici de la qual es derivava del seu treball. Els mercaders, en canvi, esperaven obtenir un benefici econòmic ràpid, generalment a través d'una revenda immediata. Siga com siga, a Màlaga, els àmbits on es va desenvolupar el treball esclau foren preferentment dos: la casa de l'amo i l'artesanat, àmbits als que freqüentment es confonien els límits, ja que normalment la casa era també taller.

Un altre punt conflictiu és el que afecta el treball que realitzava l'esclavitud femenina, així com el de les dones en general, perquè encara existeix una forta tendència a limitar-lo a un servei domèstic qualificat com a no productiu en general.⁸ En aquest sentit, Aurelia Martín ha plantejat la significació del concepte «treball domèstic» i ha coincidit amb Bernard Vicent en concloure que una de les seves característiques principals era la polivalència, ja que l'esclau treballava tant dins com fora de la casa, entesa en el sentit ample de *domus* (àmbit domèstic).⁹ Per tant, no sembla gaire encertat continuar atribuint a l'esclava, com a les dones en general, funcions no productives limitades a les tasques domèstiques. Així, cal revisar les opinions que assenyalen que el treball de l'esclava es limitava al que s'entenia com a tasques de la llar (cuinar, netejar, dur aigua, fer llits, rentar roba i un llarg etcètera), a més de fer de dides per als fills de l'amo —si es trobaven en condicions de fer-ho— i de criades per a les seves ames. Cal revisar-les, sobretot, si no estan fonamentades en testimonis que permeten asseverar-ho. De fet, a Màlaga a penes comptem amb evidències que posen de manifest en què consistien realment les anomenades tasques domèstiques.¹⁰

7. J. J. BRAVO CARO, «Los esclavos de Málaga a mediados del siglo XVIII, una minoría en extinción», *Baetica* 19-II, 1997, 97.

8. El professor Paulino Iradiel denunciava a un aclaridor article la inèrcia que considera no productives les dones que romanien a casa, en contraposició als seus homes, així com la confusió imperant pel que fa al coneixement del treball femení extradomèstic. P. IRADIEL, *Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias*, Y.-R. FOUQUERNE i A. ESTEBAN (coord.), *La condición de la mujer en la Edad Media*, Madrid, Casa de Velásquez-Uni-versidad Complutense de Madrid, 1986, 223.

9. A. MARTÍN CASARES, «Imaginario y realidad de la esclavitud femenina», P. BALLARÍN DOMINGO i C. MARTÍN LÓPEZ (ed.), *Del patio a la plaza. Las mujeres en las sociedades mediterráneas*, Granada, Diputación Provincial de Granada, 1995, 159. En aquest sentit és molt il·lustratiu el cas de Gènova, on s'utilitzaven les esclaves «ad faciendum servicia in domo et extra». D. GIOFFRÉ, *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*, Gènova, Fratelli Bozzi, 1971, 89.

10. El novembre de 1532, Diego Beltrán i Catalina de Baeza, veïns de Màlaga, quan concediren l'alforria a la seva esclava negra Beatriz, acordaren amb ella que continuara acudint a

Per altra banda, tot i que no disposem de notícies d'esclaves que exerciren com a dides, tampoc no hi havia constància d'informacions en sentit contrari, és a dir, prohibint-les, tal i com havia succeït en el passat.¹¹ En qualsevol cas, la situació de les dides a Màlaga no apareix generalitzada per aquestes dates, ja que, com ha destacat M. Teresa López Beltrán en estudiar el servei domèstic malagueny al final de l'edat mitjana, és notòria l'absència de contractes per alletament als protocols notariais, on sí hi consten altres referències en què les relacions de treball hi apareixen prou desdibuixades.¹² Aquesta situació podria estar relacionada, potser, amb la quantitat relativament important d'esclaves venudes amb les seves cries, en condicions, per tant, d'alletar nens d'altri. És, almenys, una sospita raonable perquè hi ha altres testimonis en aquest sentit. De fet, a la Barcelona del segle XIV les esclaves i les llibertes tenien principalment dues possibilitats laborals: el treball domèstic i exercir com a dides. Més encara, les llibertes contractades, totes blanques, tenien les mateixes obligacions i limitacions que les nodrisses lliures de naixement.¹³

Per altra banda, són vàries les esclaves que apareixen definides al mateix temps com a criades. Aquesta circumstància també es dona en el cas de diversos esclaus homes, tot i que sembla que es refereix al fet que els individus en qüestió haurien estat a casa dels seus amos des de menuts.¹⁴

En realitat, el problema del treball dels esclaus en general i de l'esclavitud femenina en particular es redueix a tenir present dues premisses fonamentals: la primera, que l'esclau formava part del grup domèstic,¹⁵ que ha de considerar-se com a unitat de producció;¹⁶ la segona, que les funcions de l'individu esclavitzat

la casa dels seus antics amos per rentar la roba fins que la seva filla Catalina Llorente, de 3 anys, també esclava del matrimoni malagueny, fora suficientment gran com per poder fer-ho. Archivo Histórico Provincial de Málaga (AHPM), lligall 184, s.d., 12 de novembre de 1532.

11. A les Corts de Xerès de 1268 es va prohibir l'ús de jueves i mores per a la lactància de nens cristians. Recollit per J. HEERS, *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen*, París, Fayard, 1981, 202.

12. M. T. LÓPEZ BELTRÁN, «La accesibilidad de la mujer al mundo laboral: el servicio doméstico en Málaga a finales de la Edad Media», *Estudios históricos y literarios sobre la mujer medieval*, Málaga, Diputació Provincial de Málaga, 1990, 139-140.

13. J. HERNANDO, *Esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*, Barcelona, CSIC, 2003, 148-149.

14. L'agost de 1500 el consell catedralici va estalviar a Catalina la negra i a María de Màlaga, «criadas e esclavas del tesorero Juan Rodríguez Dalva». Archivo de la Catedral de Málaga (ACM), lligall 1023, Actas Capitulares, III, f. 34, 7 d'agost de 1500. El juliol de 1533 el llaurador Miguel de Andújar, veí de Màlaga, va establir al seu testament que s'estalviés el seu criat Luis de Andújar, fill de la seva esclava Elena i probablement també seu. Prega a la seva dona, a qui haurà de servir mentre aquesta visqui, «que lo trate como a un hijo propio». AHPM, lligall 143, s.d., 15 de juliol de 1533.

15. J. HEERS, *Le clan familial au Moyen Age*, París, Quadrige et Presses Universitaires de France, 1974, 71-80.

16. Paulino Iradiel ha deixat clar que és impossible abraçar les activitats realitzades per la dona sense recórrer a un «estudi de la família com a unitat de producció i com a sistema de valors i d'opcions de comportament laboral». IRADIEL, *Familia y función...*, 227.

serien tantes com l'amo volgués, tant si eren productives com si no, segons hi destaca la frase «*que le sirva en todas las cosas que le mandare*», també vàlida durant el temps que l'esclau estigués legalment en mans d'una persona diferent al seu amo legítim.¹⁷ En el cas concret de la dona esclava, les tasques no devien ser molt diferents d'aquelles realitzades per les mosses de servei, excepte per les limitacions, absents per a les esclaves. En aquest sentit es pot recordar que es contractaven les criades sense necessitat de cap especialització laboral, el que no suposava un impediment perquè durant el servei aprenguessin un ofici. Per desgràcia, les funcions realitzades per les mosses mai hi apareixen especificades, amb la qual cosa tampoc no podem comparar per dilucidar les tasques assignades a les esclaves, que no podien posar límits als serveis que els requerien. Efectivament, hi ha casos en què la família acordava que la mossa no treballés fora de casa, principalment amb l'objectiu de salvar la seva honra. En tot cas, malgrat la presència constatada d'artesans amb esclaves, no hem trobat cap contracte d'aprenentatge on una d'elles en fóra la protagonista. Aquesta situació es repeteix a Còrdova, segons ha posat de manifest Ricardo Córdoba.¹⁸

Jacques Heers, per la seva banda, opina que a casa les esclaves estaven al servei de les seves ames més que al del seus amos o al de la família en general. Més que un costum això era una espècie de llei social tàcitament acceptada.¹⁹ No disposem de testimonis en aquest sentit, però en tot cas sembla més probable que aquest funcionament es donés en aquelles famílies que posseïen diversos esclaus i pogueren permetre's el luxe de dedicar almenys un d'ells a l'ama exclusivament. De la mateixa manera, crida l'atenció l'afirmació d'Heers en el sentit que si es donava la circumstància que les ames eren vídues, les tasques encomanades a l'esclava haurien estat menys pesades. La raó seria l'absència d'un marit i la presència d'uns fills que requerien una atenció cada vegada menor (el que pressuposa una determinada edat), amb la qual cosa el seu paper arribaria a circumscriure's, a la pràctica, al de mera persona de companyia.²⁰ No obstant això, el que és cert és que aquest era un paper reservat preferentment a les parentes de la mateixa família o de membres de l'entorn social amb menys recursos. En tot cas, sempre es tractava d'un treball no qualificat

17. El novembre de 1512 Diego de Baena, veí de Màlaga, va lliurar empenyorat a Alonso Martínez Taregano, *escribano del crimen*, l'esclau negre Juan perquè en fes ús «en todo lo que quisieredes mandar, aunque lo echéys a trabajar por la çibdad o en el canpo, e que por ello no vos sea descontado ni pedido cosa alguna». AHPM, lligall 20bis, f. 462, 1 de novembre de 1512.

18. LÓPEZ BELTRÁN, *La accesibilidad de la mujer...*, 133-142; R. CÓRDOBA DE LA LLAVE, «El papel de la mujer en la actividad artesanal cordobesa a fines del siglo XV», A. MUÑOZ FERNÁNDEZ i C. SEGURA GRAIÑO (ed.), *El treball de les dones a l'Edat Mitjana hispana*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1988, 242-243.

19. Tota dona casada tindria, si els mitjans econòmics ho permetien, almenys una esclava per al seu servei. HEERS, *Esclaves et domestiques...*, 159.

20. HEERS, *Esclaves et domestiques...*, 162.

que freqüentment s'ha considerat no productiu, característica reservada pràcticament als homes.²¹

Els àmbits del treball esclau a Màlaga

L'ARTESANAT

La població esclava es presenta generalment com a mà d'obra sense qualificar i no disposem de testimoni documental en què es realitzés alguna compra o lloguer atenent a la capacitat i qualificació de l'esclau. A diferència de la documentació conservada en la Batllia General de València, els protocols malaguenys no indiquen, generalment, si els esclaus moros realitzaven algun ofici abans d'haver estat reduïts a esclaus.²² De fet, són molt poques les ocasions en què coneixem l'ofici que realitzen com a esclaus, ja que en la majoria de casos la documentació posa de manifest la intenció dels amos de que n'apreguessin.²³ Efectivament, van ser molts els individus esclavitzats que apregueren un ofici o realitzaren tasques inherents al mateix juntament amb artesans que, bé els havien comprat, bé els havien llogat o els rebien cedits per servir-se'n d'ells als tallers. Això significa que, segons qui fos l'amo, l'ofici es podia aprendre tant fora com dins de la casa. No obstant això, cal precisar, abans de continuar, que estar a mans d'un artesà no implicava necessàriament que aquest fes servir de l'esclau per a les tasques del seu ofici ja que potser no el necessitava per això, i

21. MARTÍN CASARES, *Imaginario...*, 159. M. Carmen Gómez García i Juan M. Martín Vergara arriben a afirmar que el marge de rendibilitat era menor en el cas de la compra d'una esclava «ja que el seu valor era major i el valor del seu treball, menor». M. C. GÓMEZ GARCÍA i J. M. MARTÍN VERGARA, *La esclavitud en Màlaga entre los siglos XVII i XVIII*, Màlaga, Diputació Provincial de Màlaga, 1993, 78.

22. L'únic exemple amb què comptem en aquest sentit és el d'Ali Ben Mira, que era argenter i veí de Fes, on suposem exercia el seu ofici fins que va perdre la llibertat. No obstant això, no hi ha cap constància que el seu amo, el mestre Pedro de Herrera, fes ús de les seves habilitats. AHPM, lligall 145, f. 426 I 430v., 7 d'octubre de 1526.

23. Entre els catorze esclaus d'ambdós sexes que figuren al testament de Diego Ramírez de Guzmán, comte de Teba, crida l'atenció «un esclavo negro llamado Juan xabonero». AHPM, lligall 77, f. 425, 28-I-1525. Sembla que com més esclaus tenia l'amo i com més especialitzats, més probable resultava l'assignació d'un ofici. Així, entre els dos-cents quaranta-vuit esclaus que posseïa el duc de Medina Sidonia al 1507, hi ha un esclau canari anomenat Zapatero; Juan, esparter; Fernando, cuiner; Juan, cerer; Juan, seder; Alonso, canari, *chirimero*; i Juan de Guzmán, hortolà; Cristóbal, paleta; Francisco, ferrer; Juan de Morales, pintor; Juan de Botoya, fuster; Juan de Estúñiga, teixidor de vellut i seda; Mahoma, mulater; i Francisco Vellerino, que caça els lleons. Alguns esclaus estaven repartits per l'obra de la casa de l'Hardal, altres treballaven amb Juan de Guzmán, mestre de les rajoles, i d'altres estaven a les cavallerisses, a la casa o al servei directe del duc. M. A. LADERO QUESADA, «Los esclavos de la casa ducal de Medina Sidonia (1492-1511)», *Homenaje al Profesor Jacinto Bosch Vilá*, volum I, Granada, Universidad de Granada, 1991, 228-231.

també hem de tenir en compte que no tots els individus esclavitzats estarien especialment dotats per realitzar un treball que en ocasions requeria certa habilitat. En qualsevol cas, és cert que alguns amos contractaven un artesà perquè ensenyés el seu ofici a l'esclau, amb la intenció de posar-lo a sou posteriorment, bé perquè cobrés més per la qualificació assolida, bé per donar-li la possibilitat de subsistir quan fóra lliure.²⁴ Alguns esclaus, sempre propietat d'artesans als pocs casos constatats, assolien el grau d'oficials a l'ofici dels seus amos, tot i que no podem calcular fins a quin punt hi era estès aquest triomf perquè disposem de poques notícies en aquest sentit.²⁵ En cap cas hem constatat que hagueren assolit el grau de mestre, a diferència del que s'ha comprovat respecte a èpoques posteriors.²⁶

Dins el sector de l'artesanat, els esparters mereixen un comentari a banda perquè eren, de bon tros, el gremi més destacat a la utilització de mà d'obra esclava. No només eren els artesans amb més presència al mercat d'esclaus, sinó que també eren els principals protagonistes dels contractes de lloguer, contractes que moltes vegades constituïen *de facto* contractes d'aprenentatge, que poques vegades trobem amb aquesta denominació. Així, l'esparter, en llogar un esclau, es comprometia a «*se servir de él en el oficio de espartería*», amb el que podem deduir que, subjacentment i de manera tàcita, hi havia la idea de l'aprenentatge.²⁷

24. A febrer de 1524 Isabel de Becerra, vídua de Pedro de Becerra, veïna de Màlaga, va destinar al testament el seu esclau Loro Perico a la seva germana Elvira Núñez, a qui va demanar que el «ponga al oficio quella viere ques mejor [...] para con que viva», perquè estés a la seva disposició i fos alliberat en arribar als vint anys. AHPM, lligall 62, f. 257, 27 de febrer de 1524.

25. L'abril de 1528 l'abaixador Gabriel de Ribera, veí de Màlaga, va llogar l'esclau moro Amete, «oficial de tundidor» a la seva madrastra Leonor González, vídua del seu pare, Alonso de Ribera. El febrer de 1536 el tintorer Lope Sánchez, veí de Màlaga, va disposar al seu testament que el seu esclau negre Francisco romanguera en poder del seu nebot Juan de Orihuela mentre visquera la dona de Sánchez, Inés Fernández, que rebria «todo lo que el dicho Francisco ganare al oficio de tintorero en que al presente entiende». AHPM, lligall 157, s.d., 17-IV-1528; lligall 45, s.d., 17 de febrer de 1536.

26. Juan Jesús Bravo ha recollit una documentació absolutament excepcional per l'època de la revolta de les Alpujarras, cartes d'examen per a mestres, tot i que circumscrites al gremi dels filadors de seda, protagonitzades per esclaus moriscos en 1569-1574. Segons aquest autor, no hi ha cap dubte sobre la condició d'esclau dels examinats, si bé admet que sembla ser més aviat una adaptació a les circumstàncies del moment que una pràctica general. De fet, anteriorment a 1569, el percentatge de moriscos aptes va ser quasi nul. Els esclaus que havien superat l'examen, dones en la majoria, mantenien la facultat d'obrir un taller i tenir a les seves ordres oficials i aprenents, tot i que suposem que serien els amos els qui obririen el taller, i els que es beneficiarien de la productivitat del treball allà realitzat. J. J. BRAVO CARO, «Los esclavos en Andalucía Oriental durante la época de Felipe II», J. MARTÍNEZ MILLÁN (dir.), *Felipe II (1527-1598). Europa y la Monarquía Católica. II. Economía, Hacienda y Sociedad*, Madrid, Parteluz, 1998, 141 i 146-148. Per la seva banda, Miguel Ángel Ladero inclou, entre els esclaus del duc de Medina Sidonia, a Hamete, mestre, i a Juan de Guzmán, mestre paleta. LADERO QUESADA, *Los esclavos de la casa...*, 228 i 231.

27. Els esparters Pedro Rodríguez i Andrés López reberen l'esclau moro Mahoma «para que les sirva en las cosas del oficio de espartería e las de su casa»; l'esparter Diego Pinero

Pràcticament tots els esclaus que treballaven amb els esparters, principalment homes, eren blancs nord-africans, i només al final del període estudiat començaren a utilitzar negres amb més regularitat. Ignorem si es tractava d'una especial predilecció pels moros o si aquesta presència majoritària es devia a què els barbarescs eren més hàbils a les tasques relacionades amb l'ofici.

La funció econòmica complementària realitzada pel treball esclau és encara més visible als contractes d'arrendament esmentats. Efectivament, l'esclau com a força de treball podia llogar-se a persones que no tenien un capital suficientment folgat com per adquirir-ne un de propi, o que simplement no tenien interès per comprar-ne un perquè només el necessitaven per una feina temporal. En aquests casos, al contracte s'estipulava el temps de lloguer —que podia variar des de les dues setmanes fins a un any o el temps que l'amo volgués— i el preu acordat en funció de les obligacions de les parts i del treball que l'esclau realitzaria. Així mateix, s'hi especificava la modalitat de pagament, que podia ser mensual, per avançat o una quantitat al principi i una altra en acabar el servei.²⁸ La manutenció anava a càrrec de qui llogava, que tenia també l'obligació de tornar l'esclau en les mateixes condicions que el rebia.²⁹ Per últim, si l'esclau fugia o moria per causa violenta, qui el llogava estava obligat a pagar a l'amo el seu valor, i fins i tot un preu superior si així ho havien estipulat al contracte, però no si moria per malaltia. A més, havia de pagar el que costés en cas que es negués a tornar-lo. Aquesta possibilitat, però, no sembla que significués, en absolut, que el contracte de lloguer es realitzés amb opció de compra una vegada transcorregut el temps acordat.

llogà l'esclau moro Hamete «para me servir de él en mi oficio e en todas las otras cosas que le mandare». Només en una ocasió es descriu el treball de l'ofici que s'encomanaria a l'esclau, quan Mario de Salas rebé del clergue Leonardo Cano el seu esclau negre Franciso per un any «para se servir de él en majar esparto». AHPM, lligall 5, f. 454, 30 de setembre de 1501; lligall 66, s.d., 22 de febrer de 1530; lligall 153, s.d., 12 de novembre de 1533.

28. L'esparter Alonso Gómez llogà al mercader Luis de Sevilla l'esclau Mamad Albarque, natural de Daidín. En aquesta ocasió no s'especifica la durada de servei, però per cada mes que el tenia, Gómez havia d'abonar 204 maravedís. De la mateixa manera, l'esparter Diego Pinedo prengué a sou un esclau de Pedro de Castañeda durant el temps que l'amo volgués. Cada mes havia de pagar set reials de plata (238 maravedís). AHPM, lligall 7, f. 245, 9-VI-1502; lligall 215, s.d., 8 de juliol de 1532.

29. L'armador Fernando Mallero, veí de Málaga, rebé el febrer de 1517 el moro Hamete, propietat del captiu Alonso Rodríguez, durant un any. Diego Fernández de Illescas, *curador* dels béns del citat captiu, és qui entregà l'esclau i qui va convenir amb Mallero que aquest donaria a Hamete «de comer e beber e casa e cama en que sea e duerma conforme a la calidad de su persona e de le dar vida razonable tal que buenamente pueda». Amb el temps, el tornaria «vivo o muerto, tal como estuviere». Pel servei pagaria 1.000 maravedís per avançat i 600 en finalitzar i estaria obligat a lliurar l'esclau en cas que fora necessari per treure el captiu. En aquest supòsit, pagaria proporcionalment pel temps que l'hagués tingut. Per la seva banda, Juan Díaz de Aroche, a més del manteniment habitual que sempre se cita als documents, es comprometia a proporcionar a l'esclau que havia llogat camises, sabates, espartenyas, un capot, i allò que calgués «para estar vestido de trabajo». AHPM, lligall 36, f. 65, 4 de febrer de 1517, lligall 39, f. 291, 23 de febrer de 1522.

Una altra modalitat en què un individu podia utilitzar un esclau aliè era la «*guarda y fiel encomienda*»,³⁰ en què, a diferència del contracte de lloguer, l'individu que rebia l'esclau no havia de pagar per la seva feina, tot i que sí que es feia càrrec de les despeses derivades de la seva manutenció. En aquesta ocasió, era la persona que rebia l'esclau la que prestava el servei, doncs normalment el seu amo el lliurava per no poder fer-se càrrec d'ell. Així, no és estrany que alguns, lluny de sentir-se pagats amb el mer treball de l'esclau, o aprofitant la necessitat de l'amo per trobar algú amb qui deixar-lo durant un temps, exigiren una quantitat determinada per la guarda i el menjar.³¹ L'amo, a més, es feia càrrec de les despeses derivades de la cura de l'esclau si aquest emmalaltia i necessitava tractament,³² amb el risc que l'esclau morís durant el temps que no estigués al seu poder. En aquest cas, no tenia dret a reclamar l'import pel que hagués estat valorat.

Si agrupem els gremis per rams, en primer lloc hem de destacar els mestres relacionats amb oficis tèxtils, i hem de mencionar especialment venedors de roba, sastres, tintorers, teixidors i abaixadors, tot i que també hi havia cordoners, drapaires, seders, un treballador del lli, un toquer, un cardador, un filador de seda, un teixidor de seda, dos de vellut, un boneter i alguns calceters. En segon lloc destacava el sector del cuir: borseguiners, adobers, sabaters, un corretger, un guanter, un beiner, un tapiner i un odrer. A continuació, els treballadors del metall: ganiveters, ferrers, ferradors, manyans, armers, espasers, un llauner, un agulleter i dos argenters. Hi havia altres oficis, entre els que hi destacaven els relacionats amb el sector alimentari: carnisers, venedors i tractants en peix, venedors d'espècies, bescuïters, un anxover, un oliaire, un fariner i un menuder. No és desgavellat suposar que els esclaus tan aviat teixien com s'ocupaven del manteniment de les teles, vigilaven el foc de les fargues de ferrers i ferradors, ajudaven els hostalers a servir als seus establiments, o venien articles alimentaris al mercat, tot i que no tenim constància documental directa.³³ En qualsevol cas, realitzarien activitats ben diverses, allò que se'ls manés, i fent una feina que, si bé no sempre es considera productiva, almenys contribuïa a augmentar la productivitat d'altres.

A falta d'un estudi en profunditat del món artesanal malagueny, hem localit-

30. També anomenada «guarda y leal encomienda».

31. El marit de Constanza Caspe, Juan Martínez, estava captiu a Vélez de la Gomera, motiu pel qual probablement ella decidí lliurar l'esclau Cayde Almorin en guarda i comenda a Diego Beltrán, veí de Màlaga, durant un mes. Com a pagament de la guarda i de les despeses originades per l'alimentació de l'esclau, Constanza pagaria sis ducats (2.250 maravedís). AHPM, lligall 33, f. 490, 24 de març de 1521.

32. Això acordaren Melchor de Feria, amo del negre Diego, i Rodrigo Calderón, que el va rebre en guarda. AHPM, lligall 48, f. 283, 21 de setembre de 1516.

33. Hi ha molt pocs testimonis com el que permet saber que dels pagaments que es feren per les despeses de socórrer el Peñón de Vélez de la Gomera, es pagà a dos turcs 42 maravedís, perquè «llevaron una canasta y salaron los atunes». Archivo Municipal de Màlaga (AMM), Libro de Actas Capitulares (LAC), IV, f. 41, 15 d'octubre 1520.

zat dues limitacions a la utilització d'esclaus. La primera es refereix a l'ensenyament de la fabricació d'armes blanques, que estava prohibida a moros, jueus i esclaus, probablement per motius de seguretat.³⁴ La segona és una ordenança municipal en què es prohibeix que els mesuradors de pa prenguin «*asueros*», homes o esclaus a sou, o utilitzin els esclaus propis, sota pena d'haver de pagar dos mil maravedís i perdre l'ofici.³⁵ Una altra qüestió que caldria discutir seria el compliment efectiu d'aquestes normatives.

Excepte en el cas dels esparters, on els homes eren pràcticament l'única mà d'obra, tal i com hem indicat, la distribució per sexes estava prou equilibrada, amb un seixanta per cent d'homes i un quaranta per cent de dones. Aquestes podien realitzar pràcticament les mateixes funcions que els homes, a excepció d'aquelles que requerien més força bruta, com ara ajudar els picapedrers, els paletes o els teulers. No obstant això, l'equilibri es trenca si dividim els esclaus per grups, ja que, mentre els homes estaven molt igualats entre moros i negres, en el cas específic de les esclaves negres, aquestes duplicaven en presència a les blanques. On sí sembla que hi ha hagut una unitat més gran és en l'arc d'edat: quasi sempre es tractava d'esclaus d'edats compreses entre els 15 i els 30 anys, cosa que no ha d'estranyar perquè aquest era precisament el període en què les seves facultats assolien el màxim desenvolupament, i, per tant, el màxim aprofitament laboral. El temps d'aprenentatge era variable, però els contractes de lloguer amb artesans tenien una mitjana d'un any. L'únic contracte d'aprenentatge en què es menciona el temps acordat estipulava que el negre Zahara hauria d'estar durant cinc anys amb el fabricant d'hams Diego López,³⁶ ja que a tota la resta depenia de la voluntat de l'amo de l'esclau, mai del mestre, segons posa de relleu la frase «*por todo el tiempo que vuestra voluntad fuera*». Durant aquest període l'esclau havia de servir «*en todas las cosas que yo le mandare que onestas sean de se faser*».³⁷

ÀMBIT DOMÈSTIC

A banda de les anomenades tasques domèstiques, de les que ja hem parlat, hi havia altres tasques que es realitzaven fora de la casa però encara dins l'àmbit domèstic, com són les funcions relacionades amb el treball de la terra. En

34. A un document en pèssim estat de conservació es recull una disposició dels Reis Catòlics donada el 29 de gener de 1482 en què nomenaven a Gómez Dorado, mestre de Burgos, «*examinador mayor y maestro de las artes de espada y capa, espada y daga, y de un puñal y una lanza, para que examine en los reinos de Castilla*». El document assenyala que si trobava qualsevol mestre, o qualsevol altra persona, ensenyant a un moro, un jueu o un esclau, «que cayga en pena de dies florines de oro del reino de Aragón». És estrany, però, que tractant-se d'una disposició vàlida a Castella, la pena s'expressi en moneda de la Corona d'Aragó. AHPM, lligall 76, f. 508, sense datar.

35. AMM, LAC, VI, f. 346, 11 de novembre de 1523.

36. AHPM, lligall 5, f. 80v., 30 de desembre de 1504.

37. AHPM, lligall 145, f. 362v., 22 d'octubre de 1526.

aquest àmbit es pot apreciar una important diferenciació per sexes: a l'horta, tant urbana com rural, hi destacava generosament l'esclavitud femenina, ja que els llauradors adquirien fonamentalment esclaves, tant blanques com negres, que suposem llauraven la terra o, almenys, realitzaven feines relacionades amb el cultiu de verdures i hortalisses a les seves possessions.³⁸

Per contra, el treball agrícola en propietats més extenses apareix reservat als homes, probablement perquè es tractava de tasques més dures i els homes les resistien millor. De fet, quasi no hem constatat llauradors que lloguessin esclaves.³⁹ Per altra banda, a diferència del que ocorria a Canàries, no tenim constància d'esclaus treballant als ingenis de sucre a Màlaga.⁴⁰ Siga com siga, l'esclavitud agrícola era especialment escassa, tot i que es va donar un lleuger augment a partir de 1516, quan el nombre de llauradors presents a les compravendes va créixer. Alguns esclaus, fins i tot arribaven a regir les hisendes dels seus amos.⁴¹ No obstant això, i a falta d'un estudi sobre el món rural del bisbat de Màlaga que ho confirmi, és clar que la presència d'individus esclavitzats en el camp no és indicatiu que l'agricultura de la zona estigués en mans de la població esclava, ni tan sols a les viles del bisbat: l'absència d'esclaus als protocols provincials és significativa en aquest sentit. Per altra banda, no hem trobat al·lusions explícites a la utilització d'individus esclavitzats com a treballadors agrícoles, tot i que això tampoc no significa que no ocorregués.⁴² De fet, és rara l'ocasió en què els protocols notariais reflecteixen el treball on l'amo pensava destinar l'esclau, si bé també és cert que el silenci dels documents en aquest aspecte concret és major que en el cas del treball artesanal.⁴³ De la mateixa

38. AHPM, lligall 35, f. 736, 20 de novembre de 1516; lligall 61, f. 411, 7 de juny de 1522; lligall 40, f. 271, 22 de juny de 1524; f. 82, f. 487, 30 de desembre de 1526.

39. Efectivament, un dels escassos exemples data de desembre de 1561, quan el llaurador Alonso Fernández, veí de Màlaga, comprà a Francisco Contador i a Luis Fernández de Eslava una esclava negra acabada de treure del seu país. AHPM, lligall 35, f. 196, 31 de desembre de 1516.

40. Vegeu M. LOBO CABRERA, *La esclavitud en las Canarias Orientales en el siglo XVI (Negros, moros y moriscos)*, Gran Canària, Cabildo Insular de Gran Canaria, 1982, 232-237; sobre la producció de sucre al Regne de Granada, A. FÁBREGAS GARCÍA, *Producción y comercio de azúcar en el Mediterráneo medieval. El ejemplo del Reino de Granada*, Granada, Universidad de Granada, 2000, 172 i següents; 197.

41. L'esclau negre Pedro, propietat d'un veí de Màlaga, «tiene a su cargo una mi haçienda y un gañán». AHPM, lligall 75, f. 296, 10 d'agost de 1514.

42. L'agost de 1508 sabem que Diego Cordero, veí de Màlaga, ha estat utilitzant dos esclaus blancs del malagueny Diego de Córdoba en la seva heretat de Benagalbón, tot i que no es parla de les tasques encomanades. Deu anys més tard, el febrer de 1518, Rodrigo Martín de Hariza i Andrés Martínez de Arcos, veïns de Màlaga, acordaren amb l'esperter Francisco López que cavarien i treballarien una vinya que aquest tenia amb catorze mil ceps. Al contracte, l'esperter es va comprometre a cedir-los el seu esclau Nicolás «para que nos sirva e guise de comer en la dicha viña todo el dicho tiempo que estuvieremos faziendo la dicha cavada». AHPM, lligall 10-II, f. 208, 25 d'agost de 1508; lligall 32, f. 88v., 17 de febrer de 1518.

43. Mercedes Borrero, al seu estudi del món rural Sevilla del segle XV, revela l'absència de notícies que posen de manifest de manera explícita la utilització agrícola de la població

manera, davant l'absència de referències directes relacionades amb el pasturatge o les tasques relacionades a la guarda i la cria de ramat, és molt difícil conèixer l'abast de la participació de la població esclava en les activitats pecuàries, tot i que és notori l'escàs desenvolupament de les cabanyes ramaderes al bisbat de Màlaga en comparació amb altres parts de Castella.⁴⁴ No obstant això, tenim uns quants testimonis de persones relacionades amb la ramaderia comprant o venent esclaus.⁴⁵ Una altra de les activitats que sembla haver-se donat més al camp que a la ciutat era tallar llenya.⁴⁶

FORA DE L'ÀMBIT DOMÈSTIC

A la ciutat hi ha indicis que un treball que realitzaven exclusivament les esclaves fora de l'àmbit domèstic era vendre cànirs d'aigua. De ben segur que es cometien fraus, ja que el maig de 1533 es va ordenar que només es vengueren els cànirs de la marca assenyalada per l'ordenança «*a presçio de una blanca e no más*». A més, l'aigua havia de ser de l'«*añoleta*» o dels pous, excepte els del raval de San Francisco, i estava prohibit que s'utilitzessin els de les cases de particulars.⁴⁷ No sabem si les esclaves encarien el preu per ordre dels amos, que buscarien un benefici major, o per iniciativa pròpia —per estalviar la diferència amb el preu establert— sense que els amos se n'adonessin, i així poder comprar la seva llibertat en un futur. La mesura respecte als pous autoritzats estaria relacionada amb el control de la seva salubritat.

Sense deixar el treball realitzat per les dones, no tenim constància que s'emplearen esclaves regularment en els prostíbuls de la ciutat, tot i que sí hi havia *dones del partit* amb clars antecedents esclaus, com ara María *la lora*. No obstant això, hem de recordar que les tavernes, els hostals i les posades foren espais on freqüentment s'exercia o es fomentava la prostitució clandestina, fins i tot amb les dones que hi treballaven com a serventes, per la qual cosa no podem descartar que taverners i hostalers actuessin com a proxenetes encoberts, encara

esclava, la presència de la qual està constatada. Així, confirma la primera impressió oferida per Alfonso Franco. M. BORRERO FERNÁNDEZ, *El mundo rural sevillano en el siglo XV. Aljarafé y Ribera*, Sevilla, Diputación Provincial de Sevilla, 1983, 384-388; FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla...*, 199-200.

44. R. RAMOS IBASETA, *Política ganadera de los Reyes Católicos en el obispado de Málaga*, Màlaga, Diputación Provincial de Málaga, 1988. L'única referència concreta amb què comptem és la del negre Francisco, esclau de Franciso Vázquez Cantalmarín, que aprofità per fugir quan estava a càrrec del ramat del seu amo. AHPM, lligall 28, f. 459, 19 d'abril de 1516.

45. Bartolomé Moreno era marxant de ramat, Juan López y Alonso García eren cabrers i Andrés Pérez era pastor. AHPM, lligall 158, f. 964, 7 de setembre de 1529; lligall 215, s.d., 7 de maig de 1536; lligall 161, s.d., 25 d'agost de 1537; lligall 168, s.d., 14 de novembre de 1537.

46. A Antequera es va prohibir que s'arrencaren coscolls per fer llenya. Els amos eren els responsables dels esclaus que incompliren aquesta ordenança. F. ALJO HIDALGO, *Antequera y su tierra 1410-1510. Libro de Repartimientos*, Màlaga, Arguval, 1983, 101.

47. AMM, LAC, VIII, f. 291v., 28 de maig de 1533.

que no hi ha testimonis documentals directes que ho confirmen al nostre cas.⁴⁸ Per consegüent, també és possible que altres propietaris cobressin de manera particular els qui mantenien relacions sexuals amb les seves esclaves. En aquest sentit, convindria aprofundir en la significació del vocable *puta*, amb què es qualificava algunes esclaves,⁴⁹ i esbrinar si revelava que l'amo havia utilitzat l'esclava com a prostituta a canvi de diners o si, al contrari, es tractava tan sols d'una tatxa moral per definir la seva promiscuïtat. També hauríem de revisar aquest significat, perquè, fins a quin punt l'esclava gaudia de llibertat per ser promíscua? Potser revelés que es prostituïa pel seu compte, però en aquest cas igualment hauríem de determinar per a qui eren els diners ja que no hem d'oblidar que legalment l'esclau no podia posseir res. En tot cas, davant l'absència de testimonis documentals, són plantejaments per als que no tenim resposta, almenys ara per ara.⁵⁰

Si les esclaves venien aigua, els esclaus portaven vi, almenys fins que es promulgà l'ordenança municipal que ho prohibia el juliol de 1532, malgrat que resulti difícil saber fins a quin punt es va acomplir.⁵¹ Potser, aquesta ordenança estava relacionada amb una altra anterior, d'agost de 1529, en què es prohibia als taverners que donaven de beure als esclaus «*por los muchos inconvenientes que se derivan*».⁵² Probablement s'intentava solucionar el problema de l'alcoholisme entre la població esclava, que repercutia negativament tant en l'alteració de l'ordre públic com en el seu rendiment laboral.

A més a més, està comprovat que una zona d'actuació preferent dels esclaus homes era el port de la ciutat, on els mercaders pagaven perquè es carreguessin i es descarreguessin els vaixells, tasca a la qual participaven tant els mariners

48. M. T. LÓPEZ BELTRÁN, *La prostitución en el Reino de Granada a finales de la Edad Media*, Màlaga, Diputación Provincial de Màlaga, 2003, 104 i 154. A diferència de la resta d'Andalusia, on comptem amb alguns testimonis d'esclaves relacionades amb la prostitució, no sembla que aquesta activitat estigués generalitzada entre les esclaves del Regne de Granada al segle XVI. A. FRANCO SLIVA, *La esclavitud en Andalucía (1450-1550)*, Granada, Diputación Provincial de Granada, 1992, 100; MARTÍN CASARES, *La esclavitud en la Granada...*

49. En tots els casos es tracta d'exemples tardius, corresponents a la dècada de 1530. Així, la negra Inés era «mala muger de su cuerpo», i les llores Luisa i Quteria eren qualificades com a putes. AHPM, lligall 43, s.d., 15 de juny de 1532; f. 151bis, s.d., 13 d'octubre de 1537; lligall 189, s.d., 30 de juliol de 1538.

50. L'absència d'evidència documental no fa menys factibles les relacions apuntades, perquè són situacions comprovades en altres ocasions. Així, en la Barcelona del segle XIV, l'ambició dels mateixos propietaris fomentava l'exercici de la prostitució com a mitjà fàcil per aconseguir ingressos, fins al punt de provocar la promulgació d'una prohibició de la Corona en primer lloc, i dels consellers de la ciutat posteriorment perquè les esclaves semillieres no cometessin actes deshonestes amb els seus cossos. HERNANDO, *Els esclaus islàmics...*, 148, 214-215.

51. AMM, LAC, VIII, f. 125v., 5 de juliol de 1532; cf. així mateix: P. J. ARROYAL ESPIGARES i M. T. MARTÍN PALMA, *Ordenanzas del concejo de Málaga*, Màlaga, Universidad de Màlaga, 1989, 339.

52. AMM, LAC, VII, f. 225, 29 d'agost de 1529.

com els esclaus.⁵³ Fins i tot es contractaven esclaus com a estibadors, negres que percebien tres o quatre rals diaris (93 o 124 maravedís) i que havien de mostrar una gran resistència física, ja que si defallien no els tornarien a contractar.⁵⁴ Al mateix temps transportaven les mercaderies fins a la llotja de la ciutat, on es va arribar a prohibir que els negres i aquells que treballaven amb els ases i altre bestiar hi romangueren a causa dels desordres i furts que hi tenien lloc.⁵⁵ Així mateix, és possible que també fóra el port el lloc on es contractaven com a perpalers, tal i com va ocórrer entre 1556 i 1560.⁵⁶

En contrast amb les activitats realitzades al port i a la ciutat en general, destaca l'absència d'esclaus entre els professionals relacionats amb la mar. Tot i que molts d'ells participaven activament a l'hora de fer preses, sembla que tendien més a vendre-les a subhastes públiques que a fer-ne ús. No obstant això, l'origen nord-africà de molts dels esclaus els convertia en els millors guies a l'hora d'entrar en terra de moros. Així, quan Luis García, Juan de Villa i Alonso Fernández preparaven una incursió l'agost de 1514, l'últim va posar a disposició el seu esclau Pedro de Molina, per la qual cosa, a més del que podia correspondre-li segons el que era habitual, «*como el esclavo es adalid, que le ayan de acudir con la décima parte de toda la presa que se tomare, así por la mar como por la tierra*». Altres esclaus, al contrari, es limitaven a remar. Aquest és el cas del moro Almanzor, remer a la mateixa fusta en què embarcà el seu amo, Fernando Mallero, a l'ocasió d'una cavalcada organitzada l'abril de 1514.⁵⁷ Pel que fa a les activitats pesqueres, a diferència del que va ocórrer a Cadis, on hi ha constatat esclaus moros a les almadraves del marquès, a Màlaga no sembla haver indicis de població esclava treballant a les pesqueries ni com a membres de les «*compañías de pesquería*».⁵⁸

Un altre àmbit on hi havia esclaus treballant és el de la construcció. Aquest aspecte ha estat igualment constatat a altres ciutats andaluses, com Cadis, on hi

53. El setembre de 1494 hi ha, constatada, la protesta que uns mariners elevaren al consell perquè, sembla ser, no es respectava el costum que foren els barquers els qui carregaren i descarregaren les naus nacionals i estrangeres del port en qüestió, cosa que perjudicava els mariners i els esclaus «que han de descargar y cargar». Sembla ser que es va començar a respectar aquest costum a la ciutat poc després; almenys de fet, ja que no de dret. AMM, LAC, I, f. 294v., 29 de setembre de 1494. Recollit també a M. T. LÓPEZ BELTRÁN, «Las inversiones navieras en el reino de Granada en época de los Reyes Católicos», *Chronica Nova* 27, 2000, 55-56; M. T. LÓPEZ BELTRÁN, «La pesquería en el Reino de Granada en época de los Reyes Católicos (Contribución a su estudio)», *Baetica* 23, 2001, 455-456.

54. E. CRUCES BLANCO, *La configuración político-administrativa del Concejo de Málaga. Regidores, jurados y clanes urbanos (1495-1516)*, tesi doctoral mecanografiada, Màlaga, 1988, III, 1327.

55. AMM, LAC, I, f. 230, 10 de juliol de 1493.

56. M. P. PEREIRO BARBERO, «Esclavos en Málaga en el siglo XVI. Arcaísmo productivo/cohesión ideológica», *Baetica* 9, 1986, 323.

57. AHPM, lligall 75, f. 285v., 2 d'agost de 1514; lligall 59, f. 363, 19 d'abril de 1514.

58. M. A. LADERO QUESADA, «Unas cuentas en Cádiz (1485-1486)», *Cuadernos de Estudios Medievales* II-III, 1974-1975, 100; LÓPEZ BELTRÁN, *La pesquería...*

havia població esclava a la Torre d'Hèrcules (els treballs de la qual dirigia el mestre paleta Çaide el moro) o de la «*Casa de la Sab.*»⁵⁹ A Màlaga s'ha mencionat la presència dels esclaus de les galeres de don Álvaro de Bazán ocupats el 1535 a les obres fetes a càrrec de la ciutat, a les fortaleses, el corral de la Duana i les Drassanes. No és més que un costum estès, que es perllongaria al llarg del temps.⁶⁰

A pesar de tota aquesta informació, resulta impossible conèixer el rendiment dels esclaus. Efectivament, podem suposar que alguns es relaxaven les seves obligacions i només es mostraven més diligents sota l'atenta mirada de l'amo o d'un vigilant, o sota l'amenaça d'un càstig. Pierre Bonnassie ha posat de relleu les dificultats que els artesans de Barcelona trobaren a causa del baix rendiment dels esclaus, cosa que els va obligar a buscar diferents formules per fer-se obeir i fer un bon aprofitament, amb la manumissió com a la promesa més eficaç.⁶¹ Indubtablement, l'esforç envers el treball seria més gran com més atractiva fos la remuneració acordada, i la possibilitat d'assolir la llibertat seria la més atraient. A Màlaga, no obstant això, no hem trobat queixes en aquest sentit.

Alfonso Franco ha assenyalat que al cas de Sevilla, generalment, en acabar el temps d'aprenentatge, el mestre pagava l'esclau amb les eines del seu ofici si aquest era mecànic, sabater o fuster. En canvi, quan el contracte era a sou se li pagava en diners una quantitat que depenia del treball realitzat.⁶² Per desgràcia, a Màlaga no comptem amb testimonis que indiquin quant rebien els esclaus per treballar a les obres de la catedral, a la reparació de les fortaleses o transportant mercaderies al port, ni tampoc en el cas que els lloguessin particulars. En realitat, els amos eren els únics que legalment tenien dret als ingressos que generava el treball dels esclaus i no estaven obligats a lliurar o compartir les quantitats aconseguïdes. No obstant això, i malgrat l'absència patent de referències, és indubtable que els esclaus malaguenys guanyaven diners, ja que alguns d'ells aconseguïen comprar la seva llibertat després d'anys de treball, tot i que no sabem de quina manera havien aconseguit reunir la quantitat que es requeria per accedir a l'*status* de persona lliure. Fins i tot es donava el cas d'alguna esclava posada a sou. Els diners guanyats es destinaven en aquests casos a la seva dot, tot i que només els rebrien una vegada casades.⁶³ Per descomptat, són nombroses les referències als llegats testamentaris que condicionaven la llibertat dels esclaus a la prestació de serveis als hereus, generalment vídues i fills,

59. LADERO QUESADA, *Unas cuentas en Cádiz...*, 100.

60. En època posterior apareixen esclaus treballant a les obres del port i a la construcció de la catedral. M. D. AGUILAR GARCÍA, *Málaga: (1487-1550) Arquitectura y ciudad*, Màlaga, Diputación Provincial de Málaga, 1998, 164-165; GÓMEZ GARCÍA i MARTÍN VERGARA, *La esclavitud en Málaga...*, 53.

61. P. BONNASSIE, *El trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, CSIC, 1975, 100-101.

62. FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla...*, 196-197.

63. AHPM, lligall 38, f. 326, 8 d'agost de 1520.

durant un temps variable; però mai no es menciona de manera explícita en què consistia el citat servei i rara vegada es mencionava quant se li pagaria.⁶⁴

Grups de propietaris i funció econòmica de l'esclavitud malaguenya

L'anàlisi del pes dels diversos grups de propietaris reforça el paper laboral que es desprèn de la documentació específica referent al treball esclau. Efectivament, com assenyala el professor Alfonso Franco, «*el significado y la importancia de la esclavitud [...] se calibra mucho mejor cuando tratamos de conocer la personalidad social, jurídica y económica de sus dueños*».⁶⁵

Hem intentat salvar la dificultat per delimitar i definir els grups de propietaris conjugant criteris econòmics i socials tenint en compte, a més, que en alguns casos concrets és impossible separar-los. En conseqüència, hem distingit deu grups on s'ha buscat fonamentalment la coherència interna: la gent del camp, la gent del mar, l'artesanat, el sector terciari, la gent de la guerra, l'oligarquia ciutadana, l'Església, les dones propietaris d'esclaus, els moriscos i els estrangers.⁶⁶

64. Martín Gil, veí de Ronda, ordenà al seu testament que el seu esclau Juan, de 7 anys, servira la seva dona, Beatriz Martín, fins que tingués 12 anys; aleshores començaria a rebre «una soldada» de 700 maravedís anuals, que s'augmentaria a 2.000 maravedís en assolir els 15 anys i més encara entre els 20 i els 25 anys. AHPM, lligall 12, f. 322v., 15 de maig de 1510.

65. FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla...*, 275.

66. Hem prescindit de la denominació *sector primari* a favor d'una distinció clara entre els propietaris dedicats a les tasques agropecuàries i aquells relacionats amb les activitats marítimes, incidint en la contraposició del treball a la terra o al mar davant les activitats desenvolupades a la ciutat pròpiament dites, les grans protagonistes. Ja que el *sector secundari* es redueix a les activitats artesanals, s'ha considerat convenient utilitzar el terme *artesanat* al seu lloc. En canvi, no hem trobat alternativa per l'expressió *sector terciari*, terme encunyat posteriorment a la Revolució Industrial i que encara utilitzem, no sense reticències, per convencionalisme, tot i que amb matisacions. Així, en aquest grup queden recollits aquells ciutadans relacionats amb els subsectors de l'alimentació, el transport, l'allotjament, la sanitat, el comerç o les professions liberals i alguns oficis públics; però no inclou la gent de guerra, que conforma una categoria a banda. Tampoc no hi estan inclosos els oficis majors del consell, és a dir, els corregidors, els regidors i els jurats, els ocupants dels quals es circumscriviren a uns pocs individus que composaven l'oligarquia local. Efectivament, l'absència d'una vertadera classe aristocràtica va fer que a Màlaga, l'elit de la ciutat estigués reduïda a unes quantes famílies freqüentment emparentades, tot i que és cert que també hem inclòs els oficials de la Corona, la presència dels quals a la ciutat era contínua. Pel que fa al conjunt dels eclesiàstics, malgrat la diferència entre el clergat secular i el regular, i del contrast entre les condicions econòmiques de l'alt i del baix clergat, la consideració de pertinença a l'Església ha primat a l'hora de conformar aquest grup. Pel que fa a l'apartat de les dones propietàries, aquest reconeix l'existència d'una realitat impossible de vincular a la resta dels grups degut a la configuració d'una societat que concedia tot el protagonisme econòmic i social a l'home. Per altra banda, hem preferit tractar a banda els moriscos, dedicats principalment a les activitats agropecuàries i artesanals, per les circumstàncies concretes que concorrien a aquest grup i per la particular relació amb l'esclavitud. Per últim, els estrangers que, dedicats majoritàriament al comerç, també constituïen un grup perfectament delimitat.

Naturalment, aquesta classificació s'ha elaborat a partir de la nostra font principal: els protocols notarial, que són els que millor reflecteixen la rica diversitat i la gran complexitat de l'estructura socioprofessional de la ciutat una vegada acabat el procés d'aveïnament. Són dades que s'han completat amb les informacions proporcionades pels registres municipals, catedralicis i simanquins.

Tres sectors destaquen sobre els altres immediatament: el sector terciari, l'artesanat i les dones propietàries d'esclaus. La gran quantitat de comerciants i d'individus de les professions liberals amb individus esclavitzats ha estat determinant per aquest predomini. Pel que fa al paper ocupat pels membres de l'artesanat, tampoc no sorprèn a causa del considerable percentatge de mà d'obra esclava que utilitzaven. Entre ambdós inclouen el 43% del total de propietaris. En contrast, sorprèn, per destacada (25%), la posició de les dones propietàries; sobretot si es té en compte que no és un sector a què s'hagi prestat molta atenció en general en l'anàlisi dels amos. El paper de l'oligarquia (7%), habitualment presentada com a un dels grans consumidors d'esclaus, coincideix *grosso modo* amb el percentatge que ocupava la societat si tenim en compte que els seus principals components s'aveïnaren quasi tots anteriorment a la fi del procés de repartiment, i aleshores no constituïen més del cinc per cent del total de la població assentada.⁶⁷ De la mateixa manera, l'escàs pes assolit tant pels homes del camp (6%) com per la gent relacionada amb el mar (4%) està relacionat amb la poca mà d'obra esclava que utilitzaven per desenvolupar les seves activitats, segons assenyalàvem en analitzar el treball. Tampoc no destaca l'Església hi destaca com a propietària (6%). Més reduïda encara és la presència d'estrangers (5%) i de gent de guerra (3%), mentre que la dels moriscos gairebé es podria considerar merament testimonial (1%).

El sector terciari constituï, sense cap dubte, el principal consumidor del mercat d'esclaus de Màlaga. És la més heterogènia de totes les categories socioeconòmiques que hem distingit i, juntament amb l'oligarquia ciutadana i l'Església, és el grup que concentra la quantitat més gran de propietaris que posseïen més d'un esclau, el que el converteix en el sector comprador per excel·lència. El caràcter eminentment comercial de la ciutat, en virtut de ser el port més actiu del Regne de Granada, atragué una gran quantitat de mercaders que es dedicaren a la compravenda de productes variats a escales molt diferents, des del gran comerç d'exportació fins al negoci al detall.⁶⁸ Tot i que no hi va haver mercaders d'esclaus pròpiament dits, alguns van mostrar un interès preferent pel tràfic, encara que aquest fóra conjuntural. No els hem considerat com a propietaris ja que l'adquisició de diversos individus reduïts a esclavitud es feia no per raons laborals ni de prestigi econòmic, sinó buscant el benefici que proporcionava

67. J. M. RUIZ Povedano, *Málaga, de musulmana a cristiana. La transformació de la ciutat a finals de la Edat Mitjana*, Màlaga, Ágora, 2000, 189.

68. Per a la importació del port malagueny i les característiques dels seus comerciants, cf. M. T. LÓPEZ BELTRÁN, *El puerto de Málaga en la transición a los tiempos modernos*, Màlaga, Universidad de Málaga-Junta del Puerto de Málaga, 1986.

mercadejar amb ells. Així doncs, només s'han tingut en compte aquells que no es van dedicar al tràfic ni revengueren immediatament els pocs individus que adquiriren, que buscaven un profit econòmic ràpid.

Tot i que no podem descartar que els esclaus ajudessin aquests amos (entre els que trobem tractants en draps, llençaires, venedors de draps, botiguers i cerers entre els comerciants; o oliaires, moliners, forners, anxovers, talladors de carn, venedors i tractants en peix, menuders, carnisers i bescuiteres en el subsector de l'alimentació) en els seus respectius negocis, és presumible que els esclaus d'aquests veïns foren destinats al servei domèstic. El mateix destí esperava a aquells individus que pertanyien a ciutadans que realitzaven professions liberals (notaris, almoixerifs, canviadors, llicenciats, procuradors, batxillers i escribans; metges, físics, cirurgians i barbers) que tractaven freqüentment amb l'oligarquia per les seves professions, però que no hi pertanyien necessàriament. En canvi, els que sí que havien d'utilitzar més els esclaus que compraven perquè els ajudessin als establiments que dirigien eren els taverners i els hostalers. De fet, els taverners (a penes deu) sempre es mostraren disposats a adquirir mà d'obra esclava, com va ser el cas d'Andrés Izquierdo, que arribà a vendre tres esclaus;⁶⁹ de Fernando Barrera, que tractà amb altres tres individus esclavitzats;⁷⁰ i d'Antón de Ávila.⁷¹

Si no tenim en compte el percentatge de dones propietàries, ja que no constituïen una categoria professional, l'artesanat constituïa el segon sector laboral quant a la demanda d'esclaus entre la població de la ciutat. La seva posició no crida l'atenció perquè, més que cap altre sector, els artesans utilitzaven els esclaus com a mà d'obra més que com a complement dels seus ingressos o com a font de prestigi social. De la mateixa manera que el sector terciari, es tractava d'un grup heterogeni, amb una rica varietat d'especialització que ha quedat expressada als diferents rams que ja hem esmentat. El subsector que hi predominava de manera indiscutible sobre els altres era el tèxtil, on hem inclòs els oficis relacionats amb l'elaboració de fibres tèxtils. A continuació vindrien, a molta distància, els subsectors del metall i el cuir, que també comptaven amb una àmplia gamma d'especialització. Per últim hi trobaríem el sector de la fusta i, de manera residual, el sector de la construcció i del fang cuit.

69. L'esclava negra Leonor al procurador Cristóbal de Arévalo *el mozo*, l'esclava negra Isabel al sabater Pedro Fernández Barajas, i el moro Andrés a Antón Girón. AHPM, lligall 45, s.d., 20 d'octubre de 1536 i 6 de novembre de 1536; lligall 90, s.d., 31 de gener de 1538.

70. El juliol de 1525 Fernando Barrera vengué a Nicolás de Olmedo el moro Jafar de Xarxel; dos anys més tard, el juliol de 1538, comprà al llaurador Pablos García una esclava negra anomenada Inés Rodríaguez; i el maig de 1538 venia a Gil Martín una esclava vella, de les de Tunísia, anomenada Omolezi. AHPM, llig., 77, f. 544, 24 de juliol de 1525; lligall 158, f. 67v., 28 de juny de 1527; lligall 112bis, s.d., 12 de maig de 1538.

71. Al pagament del quint del botí de guerra de la presa d'Orà, Antón de Ávila declarà que portava diversos esclaus, un moro i cinc o sis mores, en companyia del mercader Alonso de Carvajal, de Juan de Acosta i de l'agulleter Juan de Valencia, a més de la mora Fátima que comprà pel seu compte. Arxiu General de Simacas, Contaduría Mayor de Cuentas, 1a Època, lligall 439 1.

El ram tèxtil destaca sobre els altres no només per ser el més especialitzat, sinó també perquè és el que presenta més individus en total: vuitanta-dos. També perquè molts d'aquests es mostraren significativament actius al mercat d'esclaus. En aquest sentit, cal destacar en primer lloc l'actuació dels esparters, que eren tan nombrosos a la ciutat perquè la producció d'espart a Màlaga i la seva terra era considerable.⁷² Com ja hem assenyalat, els esparters se servien quasi exclusivament d'esclaus blancs nord-africans, almenys fins que, cap al final del període estudiat, començaren a treballar amb negres, si bé de manera discontinua. Una altra particularitat que distingeix els esparters dels altres components del ram tèxtil és que molts d'ells no necessitaven comprar esclaus, cosa que queda patent amb la gran quantitat de contractes a sou o de cessió que hi protagonitzaven.⁷³ És a dir, que tot i que destaquen com a propietaris, el nombre d'esparters que en realitat utilitzava mà d'obra esclava sempre serà superior al dels amos, per molt alt que aquest fóra, almenys en la ciutat de Màlaga. Per altra banda, cinc dels dinou propietaris que hem localitzat destaquen perquè arribaven a posseir més d'un esclau, la mitjana general al sector de l'artesanat, a més d'haver-ne rebut algun altre ja en lloguer, ja cedit en «*guarda e leal encomienda*».⁷⁴

En contrast amb el ram tèxtil, la presència dels treballadors del metall (tançadors, armers, ganiveters, manyans, argenters i, sobretot, espasers, ferrers i ferradors) al mercat d'esclaus era més discontinua, potser perquè els seus ingressos no eren especialment alts. És clar, però, que en vista del nombre de representants, trenta-un, contemplaven la possessió d'un individu sotmès a esclavitud com una cosa útil.

72. LÓPEZ BELTRÁN, *El puerto de Málaga...*, 128.

73. És el cas de l'esparter Martín de Salas, que curiosament només sembla haver empleat esclaus negres, tot el contrari que els seus companys d'ofici. No arribà a posseir cap esclau propi, tot i aquest hi va treballar amb quatre diferents: el febrer de 1524 llogava al taverner Pedro de Córdoba el seu esclau negre Vicente «por el tiempo que fuere voluntad de Pedro de Córdoba»; el desembre d'aquest mateix any rebia cedit del llaurador Martín Sánchez l'esclau negre Fernando; vuit anys més tard, el setembre de 1532, l'alcaid de la presó, Juan de Arroçia, li cedia el seu esclau negre Juan de Salamanca, i el novembre de 1533 el clergue Leonardo Cano li cedia el negre Francisco durant un any. AHPM, lligall 81, f. 134, 10 de febrer de 1524; lligall 40, f. 230, 22 de desembre de 1524; lligall 184, s.d., 7 de setembre de 1532; lligall 153, s.d., 12 de novembre de 1533.

74. Un exemple és l'esparter Antón García, que es mostrà actiu com a propietari d'esclaus. Així, el març de 1516 comprava al mosso biscaí Juan de Arroçia, veí de Màlaga, l'esclau moro Mahoma, que poc més d'un any després, el juny de 1517, lliurava a Diego Beltrán perquè el vengués fora de la ciutat. De nou, el novembre de 1519, comprava un esclau, negre en aquesta ocasió, del malagueny Alonso Vázquez. Durant aquest període, a més, també rebé individus esclavitzats cedits per l'alcaid de Melilla, Pedro Afán de Ribera, el maig de 1515, i de Fernán Rodríguez, administrador a la factoria portuguesa de la ciutat, el juny de 1528. AHPM, lligall 50, f. 160, 30 de maig de 1515; lligall 35, f. 67, 10 de març de 1516; lligall 35, f. 485, 16 de març de 1516; lligall 29, f. 127, 5 de juny de 1517; lligall 78, f. 484v., 17 de setembre de 1518; lligall 134-II, f. 471, 11 de novembre de 1519; lligall 25bis, f. 423, 14 de juny de 1528.

Entre els treballadors de la pell (odriers, tapiners, beiners, guanterers, borseguiners, corretgers i adobers) destacaven sobre tots els altres els sabaters, que no només eren el grup més nombrós del gremi, sinó també el més actiu, ja que els altres oficis no tenien en cap moment més d'un esclau, i es mantenien dins la mitjana de la generalitat de l'artesanat. Així, destaquen els noms dels sabaters Francisco Fernández,⁷⁵ Alonso Martín,⁷⁶ Pedro Fernández Barajas,⁷⁷ Alonso de Torres⁷⁸ i Antón de Logroño.⁷⁹ En ocasions actuaven com a fiadors entre ells, com de fet va fer Alonso Fernández amb el citat Pedro Fernández Barajas.⁸⁰ En canvi, els oficis de la fusta (fusters, boters, cadirers i un sedassaire) tingueren un pes certament limitat entre els propietaris d'esclaus del sector de l'artesanat, sense que hi destaquí cap nom. En aquest sentit, no sembla que hagin estat els grans consumidors de la mà d'obra esclava, com tampoc i no ho foren els membres del sector de la construcció, entre els qui també hi figuren un paleta,⁸¹ un picapedrer i dos mestres d'obres; ni els que treballaven amb el fang cuit, ja que només està constatada la presència d'un cantirer

75. De tots, és el principal propietari. L'agost de 1523, en el testament de la seva dona, Isabel Fernández, Francisco confirmava que després del seu matrimoni adquiriren tres esclaus, que moriren amb la «pestilència». Dos anys abans, el novembre de 1521, havia comprat al malagueny Juan Vicencio un esclau negre, encara que resulta impossible saber si era un dels esclaus que moriren com a conseqüència de la pesta. En qualsevol cas, devia ser un home amb importants recursos, ja que el juny de 1524 figura com a fiador de Ginebra Gutiérrez, vídua de Bartolomé de Arango, que estava comprant una esclava negra a Pedro de Hariza i a la seva dona Ana. AHPM, lligall 80, f. 661, 15? d'agost de 1523; lligall 79, f. 702v., 13 de novembre de 1521; lligall 103, f. 307v., 6 de juny de 1524.

76. El maig de 1536 el sabater Alonso Martín vengué al cabrer Juan López un esclau. Un any i mig més tard, el gener de 1538, comprava al mercader Alonso de Ortega una esclava lloga de 28 anys. AHPM, lligall 215, s.d., 7 de maig de 1536; lligall 169, s.d., 23 de gener de 1538.

77. El 6 de novembre de 1536 el sabater Pedro Fernández Barajas, veí de la vila d'Archidona, comprà dues esclaves, una negra de 9 o 10 anys al procurador Cristóbal de Arévalo, i una negra de 30 anys al taverner Andrés Izquierdo, segons figura a tres documents diferents. AHPM, lligall 45, s.d., 6 de novembre de 1536.

78. El 1522 el sabater Alonso de Torres comprà dues esclaves, una negra de 6 anys a Isabel Ruiz, vídua d'Antonio Ortiz; i una altra negra, de 30 anys, a Blas Álvarez, mestre de curar bubes, i a la seva dona Isabel Núñez. AHPM, lligall 80, f. 48, 1 d'agost de 1522; f. 117v., ? gener de 1522.

79. L'abril de 1518 el sabater Antón de Logroño comprava a Bernardo de Bobio, mercader genovès que estava a Màlaga, una esclava negra anomenada Catalina. Onze anys més tard, el maig de 1529, venia a la vídua Leonor Ortiz una esclava mora anomenada Agustina. AHPM, lligall 32, f. 196, 19 d'abril de 1518; lligall 65, s.d., 7 de maig de 1529.

80. AHPM, lligall 45, s.d., 6 de novembre de 1536.

81. El paleta Ruy García, amb tres esclaus, no constitueix un exemple representatiu, ja que n'és l'únic. El novembre de 1520 comprà una negra amb la seva «criança» al mercader Tomás Velluga, i vuit anys més tard, el novembre de 1528, vengué a Bernardino de Leesma un esclau blanc ferrat a les galtes. AHPM, lligall 100, f. 444, 9 de novembre de 1520; lligall 107, f. 538, 25 de novembre de 1528.

i d'un torner.⁸² Per últim, també s'ha registrat la presència de tres saboners i un pintor.⁸³

El paper de les dones com a propietàries d'esclaus ha estat freqüentment desatès i fins i tot ignorat, amb dues honroses excepcions: Roser Salicrú i Aurelia Martín.⁸⁴ En el cas concret de Màlaga, és evident que no podem obviar el fet que constituïen el vint-i-cinc per cent dels propietaris. No obstant això, hem de precisar que tot i que figuraven com a ames, de fet, la seva capacitat per disposar dels esclaus amb freqüència es va veure mediatitzada per la posició que la societat de l'època les hi havia assignat. Efectivament, cal no oblidar en cap moment el paper preponderant atorgat a l'home. No obstant això, s'ha considerat procedent no dividir aquest grup en funció de la categoria socioprofessional dels homes, tant si estaven vius com si estaven morts, sinó atenent a la via per la que aquestes dones arribaren a posseir esclaus. Així, hem diferenciat entre els matrimonis que actuaren conjuntament; les dones casades que operaven amb autorització dels seus cònjuges; les vídues; les dones que hi figuren soles, sense referència al seu estat civil, i aquelles que realitzaven un ofici o ocupació.

Els matrimonis que actuaren conjuntament figuren quasi en exclusiva en cartes de compravenda. En aquests casos, la dona, que podia disposar de la seva meitat, presumiblement es plegava a la voluntat del marit, malgrat que la documentació no aporta res sobre aquest cas i és impossible saber si en l'operació la voluntat havia estat consensuada o no. Les dones casades que actuaven soles davant notari també estaven obligades a comptar amb l'autorització del marit, tot i que en ocasions podia actuar amb més llibertat; sobretot quan els marits s'absentaven llargues temporades.⁸⁵ En canvi, les vídues i les dones que figuren

82. Tampoc el cantirer Francisco Tirado, veí de Màlaga, no és significatiu al seu gremi, per l'escassa presència que hi té i per ser propietari de quatre esclaus, dos homes i dues dones, que havia rebut com a dot, entre altres coses, pel matrimoni amb la seva dona Marina Sánchez. AHPM, lligall 141, s.d., 1 de setembre de 1530.

83. Els saboners són Juan de Quento, Juan de Cuenca i Alonso Martín; el pintor és Pedro Fernández, veí d'Antequera. AHPM, lligall 31, f. 274, 2 de novembre de 1517; lligall 83, f. 560v., 2 de novembre de 1529; lligall 86, s.d., 11 d'abril de 1534; lligall 35, f. 231, 18 de febrer de 1516.

84. R. SALICRÚ I LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV. L'assegurança contra fugues*, Barcelona, CSIC, 1998, 85-87; MARTÍN CASARES, *La esclavitud en la Granada...*, 273-275.

85. Un exemple és el de Maria de Arrónez, dona del comanador Gutierre Gómez de Fuensalida. Aquesta, es va mostrar prou activa com a compradora d'esclaus. Així, el febrer de 1496 havia comprat, mitjançant Diego Mateos, criat del seu pare, una esclava gomera a Alonso de la Barrera. En saber que no era de bona guerra sinó lliure, exigí al venedor que li tornés els 9.000 maravedís o que se la fes de bona guerra. Els encarregats de rebre l'import desemborsat eren Pedro García de Nájera i Juan de Alva. Tres anys més tard, l'agost de 1501, comprà al sevillà Pedro Maldonado una esclava índia, i l'any següent comprà l'esclava Haxa, mora de les de Daidín, que romangué amb ella vuit anys, fins que decidí vendre-la el maig de 1510. AHPM, lligall 1-I, f. 33v., 9 de febrer de 1496; f. 38, 10 de febrer de 1496; lligall 5, f. 501v., 3 d'agost de 1501; lligall 12, f. 300, 8 de maig de 1510.

soles a la documentació —presumiblement solteres— eren lliures per operar segons la seva voluntat.

Les dones que hi compareixen soles són molt poques. Entre elles hem inclòs dues beates: Mari Gómez de Céspedes i Ana de Céspedes, germanes que actuaven conjuntament quan a mitjan de setembre de 1535 venien a Antón de Cárdenas la seva esclava l'ora Ana per quaranta ducats (15.000 maravedís). Tres setmanes més tard compraven una mora anomenada Belhalla, amb una filla malalta anomenada Haxa, per setanta ducats (26.250 maravedís).⁸⁶ Encara que pugui sorprendre el seu paper de compradores i venedores, no hem d'oblidar que la condició de beata anava sempre unida a la de castedat però no necessàriament a la pobresa. Siga com siga, ignorem amb quina intenció dues beates compraven esclaves.⁸⁷

El grau d'actuació de les vídues és similar al de les dones soles però, a diferència d'aquestes, arribaven a ser propietàries tant a través de l'herència que rebien per voluntat testamentària del marit com per herència dels pares, lliurada abans d'hora en forma de dot.⁸⁸ Així mateix, es pot destacar que si per via hereditària la dona era propietària d'esclaus, homes i dones, crida l'atenció que com a compradores només adquirissin esclaves.⁸⁹ Aquesta és una dada interessant, però ignorem si respon a una preferència personal, a raons de tipus productiu (comptar amb una dona que també fes de mossa de servei), o si en canvi hi intervenien motivacions de tipus moral.

Pel que fa a les dones que exercien una professió, hi destaquen tres joieres. És curiós constatar la relació que tingueren amb homes que treballaven al mateix ram artesanal: a Mari Alonso va fiar-li el venedor de roba Juan Pérez per comprar una esclava negra a Diego de Torres; i Beatriz de Madrid vengué la seva esclava Catalina al venedor de roba Antón García.⁹⁰ Per la seva banda, Inés de Avilés era mestra d'algun ofici no esmentat, i Mencía Rodríguez exercia com a comare.⁹¹

86. AHPM, lligall 144, s.d., 16 de setembre de 1535; lligall 87, s.d., 9 d'octubre de 1535.

87. Sobre les beates andaluses, J. M. MIURA ANDRADES, «Algunas notas sobre las beatas andaluzas», A. MUÑOZ FERNÁNDEZ (ed.), *Las mujeres en el cristianismo medieval*, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1989, 289-302. Recull exemples de beates de certa posició social i amb recursos econòmics, encara que en cap cas no refereix la presència d'esclaves.

88. Així, la senyora Elvira de Medina, vídua de Gonzalo Fernández de Rojas, sol·licità al seu cunyat, Juan de Rojas, que li lliurés la carta de dot dels béns, ja inventariats, que corresponien al seu marit. Entre ells hi figuraven els moros Francisco i Francisca, valorats en cinquanta ducats (18.750 maravedís); la negra Maria amb el seu fill Andrés, valorats en 22.500 maravedís; i les negres Luisa i Isabel, valorades en quaranta ducats cadascuna (15.000 maravedís). AHPM, lligall 68, s.d., 27 de febrer de 1535.

89. El cas d'Ana González, vídua d'Antonio Hurtado, que comprà a l'olière Benito de Talavera un esclau negre, és una excepció al que sembla haver estat la norma. AHPM, lligall 83, f. 301v., 23 de gener de 1528.

90. AHPM, lligall 35, f. 464, 9 de setembre de 1516; lligall 79, f. 231 i 879, 8 de maig de 1521.

91. AHPM, lligall 35, f. 749, 26 de setembre de 1516; lligall 151bis, s.d., 13 d'octubre de 1537.

A l'anàlisi del treball esclau ja hem assenyalat l'escassa presència de llauradors i hortolans entre els propietaris, si bé és cert que els adquirien presumiblement perquè els ajudessin al cultiu de la terra, tant a finques rurals com urbanes. Una anàlisi més detinguda revela que els llauradors adquirien indefectiblement esclaus negres, excepte casos molt puntuals, i homes, en un percentatge superior al setanta-cinc per cent de les compravendes realitzades. La raó, segurament rau en la necessitat de mà d'obra resistent. En canvi, els hortolans adquirien pràcticament només dones, de raça negra també, que col·laborarien a les seves hortes.

Tampoc el sector marítim no tenia un gran pes en el conjunt dels propietaris d'esclaus, tot i que els seus components eren els principals protagonistes de les cavalcades que es feien des de la ciutat. No obstant això, és cert que el fruit d'aquelles expedicions s'adquiria amb l'objecte de vendre'l ràpidament a les subhastes públiques que es realitzaven un cop finalitzada amb èxit l'operació per complementar els ingressos habituals dels participants. Amb tot, alguns professionals encarregats de la construcció d'embarcacions arribaren a adquirir esclaus, potser amb l'objectiu que serviren com a mà d'obra.⁹²

Pel que fa a les elits, hem de dir que a Màlaga no hi va haver un grup nobiliari. Tot i que els Reis Catòlics concediren el veïnat a un elevat nombre de membres de la Cort, i que també bona part de la noblesa castellana i andalusa assentà les seves cases a la ciutat després de la conquesta, la veritat és que no hi residiren. No obstant això, dins l'elit sí va haver-hi un *sector nobiliari*, els homes principals i alcaids, alguns dels quals provenien de famílies d'antiga soca, com era el cas dels Manrique. Per la seva banda, igualment important foren els *sectors mitjans*, ciutadans honrats, gent acabalada dedicada al comerç, que buscava l'ennobliment a través dels diners o del servei a la Corona, com és el cas dels criats i dels membres de la cort o de la guarda reial. També hem d'incloure col·laboradors, criats i els qui envoltaven la noblesa castellana, que romangueren al servei dels seus respectius senyors al mateix temps que s'establiren a la ciutat.⁹³ A Màlaga, la presència constant de grans nobles del regne no

92. El més destacat de tots va ser, sense cap mena de dubte, el mestre Miguel, *fuster de ribera*. A mitjans juny de 1516 se li va escapar el negre Franciso. Un mes després es presentava davant Alonso Cherino, alcalde ordinari de Màlaga i la seva *terra*, perquè es donés testimoni que l'esclau, localitzat a la vila cordovesa de Lucena, era seu. El mateix dia que es presentava davant l'alcalde apoderava el seu cunyat Francisco de Hocés perquè es presentés davant la justícia de l'esmentada vila i demanés l'esclau. Sis anys més tard, el febrer de 1522, comprava a la vídua Francisca de Vargas un esclau negre de 40 anys per set ducats (2.625 maravedís). AHPM, lligall 27, f. 561v., 18-VI-1516; lligall 28, f. 414, 18 de juliol de 1516; lligall 76, f. 726v., 20 de febrer de 1522.

93. L'oligarquia ciutadana és, possiblement, el grup més ben estudiat de la societat malaquena del final de l'edat mitjana, gràcies als estudis de José M. Ruiz Povedano i d'Esther Cruces Blanco. J. M. RUIZ PAVEDANO, *Poder y sociedad en Málaga: la formación de la oligarquía ciudadana a fines del siglo XV*, Màlaga, Diputación Provincial de Màlaga, 1989; «Un linaje de la élite malagueña: los Manrique», *Actas del VI Coloquio Internacional de Historia Medieval de*

va ser constant, a diferència del que passava a altres ciutats com ara Sevilla, on hi eren presents grans aristòcrates com el duc de Medina Sidonia i altres membres del seu llinatge, els Guzmán. En qualsevol cas, cap no va aconseguir el volum d'esclaus comparable al d'alguns grans d'Espanya, com era el cas de l'esmentat duc de Medina Sidonia.⁹⁴ Tanmateix, tampoc l'oligarquia ciutadana no hi figura com a gran compradora d'individus esclavitzats; de fet, poc més d'un terç dels membres de l'oligarquia malaguenya posseïa esclaus, tot i que és complicat valorar aquesta dada, ja que no hi ha elements de comparació a la resta de grups. Per altra banda, sembla clar que l'elit de la ciutat no xifrava la representació del seu *status* en un gran nombre d'esclaus al seu servei, i cal no oblidar que les seves fortunes residien en altres propietats, hisendes i heretats urbanes i rurals que generalment constituïen la base del seu patrimoni. Així, encara que d'entrada es podria pensar que la funció principal dels seus esclaus seria la d'un servei domèstic més especialitzat com més en tingueren, no podem descartar el pes del treball a aquestes propietats rurals. En aquest sentit, el cas de mossèn Pedro de Santisteban n'és significatiu. Efectivament, l'alcaid d'Almogía estalvià al seu testament a dotze individus, pocs dies després d'haver estalviat la seva esclava Juana. A més, havia tingut una altra esclava, la llora María que, vint-i-vuit anys després de la mort de mossèn Pedro, el 1530, encara romania subjecta a esclavitud, en mans de Diego López de Haro. En realitat, un nombre d'esclaus com aquest troba la seva explicació en les extenses propietats rurals que l'alcaid i posseïa, disperses per Màlaga, Pupiana, Campanillas, Campo de Cámara i Cantarrayán. De fet, al seu testament, en condicionar la llibertat de la majoria dels seus esclaus a uns quants anys de servei, en destinava sis d'ells directament a la seva segona dona, Juana Fernández, i a alguns dels seus fills; mentre que els altres haurien de servir els seus hereus «*en mis heredades*».⁹⁵

L'alt clergat tampoc no destacava com a propietari d'individus reduïts a esclavitud. El que és cert és que al mercat de la ciutat hi destacava més la presència de canonges i, sobretot, dels clergues beneficiats, que presumiblement es servien dels esclaus per a les feines domèstiques o de manteniment de les seves respectives parròquies. De fet, això és el que ocorria amb els que servien als

Andalucía. Las ciudades andaluzas (siglos XIII-XVI), Màlaga, Universidad de Málaga, 1991, 435-452; E. CRUCES BLANCO, «Ensayo sobre la oligarquía malagueña: regidores, jurados y clanes urbanos (1489-1516)», J. E. LÓPEZ DE COCA CASTAÑER (ed.), *Estudios sobre Málaga y el Reino de Granada en el V Centenario de la Conquista*, Màlaga, Diputación Provincial de Málaga, 1987, 199-213; *La configuración...*; «Gutierre Gómez de Fuensalida, embajador real y alguacil mayor de Málaga (1487-1537)», *Actas del VI Coloquio Internacional de Historia Medieval de Andalucía. Las ciudades andaluzas (siglos XIII-XVI)*, Màlaga, Universidad de Málaga, 1991, 453-462.

94. FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla...*, 277-280. El 1492 el duc de Medina Sidonia era propietari de noranta-sis esclaus, xifra que va augmentar fins a assolir els dos-cents quaranta-vuit que figuren a l'inventari de testamentari de 1507. LADERO QUESADA, *Los esclavos de la casa...*, 227-231.

95. AHPM, lligall 7, fol. 259v., 14 de juny de 1502; lligall 5, f. 545, 7 de juny de 1502; lligall 66, s.d., 26 de juliol de 1530. CRUCES BLANCO, *La configuración...*, I, 390.

monestirs i convents de la ciutat, amb una diferència: en aquesta ocasió sembla que era obligatori que els esclaus pertanyessin al mateix sexe que la comunitat on vivien, probablement per evitar les temptacions de la carn. En aquest sentit, el novembre de 1514 els frares mercedaris del monestir de Mare de Déu, nom de l'advocació de la casa malagenya, digueren que l'escrivà Juan de Moscoso els havia donat «*para la obra della [...] de ocho cabeças de esclavos, machos y henbras, de los de Trípol de Berbería*». ⁹⁶

Directament relacionat amb la funció econòmica de l'esclavitud en els grups de propietaris distingits hi havia el percentatge d'alliberaments, a pesar de l'escassa informació que proporcionen els documents en aquest sentit, ja que els amos alliberadors són menys del deu per cent del total de propietaris localitzats. En qualsevol cas, els resultats en són ben il·lustratius. Les dones eren les responsables de la meitat dels alliberaments, i protagonitzaven molt més testaments de cartes d'alforria. De la mateixa manera, s'observa que aquestes posaven menys condicions perquè els esclaus assolissin la llibertat després de la seva mort. Molt per darrere se situaven els membres de l'oligarquia ciutadana, mentre que els grans propietaris, els membres del *sector terciari* i l'artesanat, a penes realitzaven actes d'alliberament. Pel que fa a la gent de guerra, el sector agropecuari i les activitats relacionades amb el mar, la seva presència com a «aforradors» no és rellevant. En realitat, el paper exercit a les cartes d'alforria i els llegats testamentaris destinats a concedir l'alliberament només cobra sentit si entenem la funció que realitzaven els esclaus i la capacitat polivalent que exercien, sobretot en el treball amb la terra a les propietats urbanes i rurals, les tasques domèstiques més variades i altres ocupacions més específiques en el marc de les activitats artesanals. En aquest sentit, l'alliberament no dependria tant de la consideració que els distints grups tingueren cap als seus esclaus com de l'esforç que haguera costat comprar-los i la necessitat que tingueren d'ells i de la seva contribució productiva.

Conclusions

Com a conclusió, només es podria dir que és evident que la població esclava de Màlaga exercia una ampla varietat de treballs que requerien graus diversos d'especialització. És difícil calcular l'abast de la productivitat d'aquestes activitats i les condicions en què es realitzaven, però, en tot cas, la tasca dels esclaus no deixava de ser una força de treball complementària a una societat que estava lluny de semblar-se al règim esclavista propi d'algunes societats de l'Antiguitat o dels temps moderns al Nou Continent.

96. No obstant això, la veritat és que tot i que, de fet, lliurà les «*pieças*» al capità Fernando de Lizaola perquè les enviés a la ciutat de Màlaga, «nunca le enbió ni ge los restituyó, por lo qual le es a cargo dello». AHPM, lligall 25, f. 390, 10 de novembre de 1514.

A la societat malaguenya de la baixa edat mitjana la funció principal de l'esclau era servir el seu amo, missió que exercia fonamentalment a l'àmbit domèstic i al de l'artesanat. En aquest últim, els contractes de lloguer i de cessió reforcen de manera evident la idea del paper de força suplementària, ja que es lliurava l'esclau de forma temporal per realitzar una feina concreta que reportava beneficis a ambdues parts; de fet, als gremis on aquesta pràctica estava generalitzada s'arribà a l'extrem que alguns artesans no tingueren la necessitat de comprar individus esclavitzats.

Un altre factor reforça la prestació addicional derivada del treball esclau, visible en aquesta ocasió a partir del pes desigual assolit pels diferents grups de propietaris, l'activitat alliberadora dels quals es trobava en relació directament proporcional amb la necessitat que tenien de la contribució laboral del personal esclau i amb l'esforç realitzat per adquirir-lo. En definitiva, ens trobem davant l'esclavitud urbana coneguda per les societats mediterrànies de l'Europa occidental durant la baixa edat mitjana, on el treball esclau exercia un paper econòmic complementari —però no indispensable— que contrasta significativament amb la imatge sumptuària que en ocasions se li ha intentat atribuir.

Apèndix documental

DOCUMENT NÚM. 1

Màlaga, 10 de febrer de 1524.

L'esparter Martín de Salas lloga al taverner Pedro de Córdoba un esclau negre propietat d'aquest últim.

AHPM, lligall. 81, f. 134.

«En la muy noble e leal çibdad de Málaga, diez días del mes de hebrero, año del nascimiento de nuestro salvador ihesu christo de mill e quinientos e veynte e quatro años, en presençia de mi Christóbal Arias, escrivano público del número desta dicha çibdad, e de los testigos de yuso escritos paresçieron presentes Pedro de Córdoba, tavernero vezino desta dicha çibdad, e Martín de Salas, espartero vezino desta dicha çibdad, e dixeron aquellos son convenidos e ygalados en esta manera: que el dicho Martín de Salas a resçibido un esclavo que se llama Viçeynte negro, de hedad de treynta años poco más o menos, para que le sirva al dicho Martín de Salas en todo lo que le mandare por el tienpo que fuere su voluntad del dicho Pedro de Córdoba, por lo qual le a de dar por todos los días que trabajare por cada un día medio real de plata [ttxat: pagado] el dicho Martín de Salas, pagado en esta dicha çibdad de Málaga llanamente e sin pleyto alguno, de sábadó a sábadó medio real por cada un día como dicho es, para lo qual conplir obligó su persona e bienes muebles e rayzes, avidos e por aver, e para la execuçión e conplimiento de lo en esta carta conthenido otorgó entero poder conplido a todas e quales quier justiçias de sus magestades para que por todos los remedios e rigores del derecho le conpelan a que lo así tengan e guar-

den e cunpla e pague según dicho es, bien así e a tan conplidamente como si sobre lo susodicho oviesen uno contendido en juyzio ante juez conpetente e por el juez fuese dada sentençia definitiva e por ellos consentida e no apelada çerca de lo cual renuçiaron quales quier leyes, fueros e derechos que sean en su favor e la ley e regla del derecho en que diz que general renuçiación fecha de leyes no vala, el qual dicho esclavo [trencat: el dicho Martín de] Córdoba entrega al dicho Martín de Salas en presençia de mí el dicho escrivano y el dicho Martín de Salas se dio por entregado, en testimonio de lo qual otorgaron esta carta en la manera que dicho es ante el escrivano público e testigos de yuso escriptos e ques fecha en el dicho día, mes e año [susodicho] e porque no saben escribir rogaron a un testigo que lo [trencat] por el testigo, que fueron presentes Diego Sánchez, [trencat] Fernádes medidor e Gonzalo de Olivares, vezinos desta dicha çibdad de Málaga. Diego Sánchez.»

DOCUMENT NÚM. 2

Málaga, 22 de febrer de 1530.

L'esparter Diego Pinedo rep llogat de Juan de Cea un esclau moro.

AHPM, lligall. 66, s.d.

«*Sepan quantos esta carta de obligaçión vieren como yo Diego Pinedo, espartero vezino que soy desta noble e muy leal çibdad de Málaga, otorgo e conosco por esta presente carta que devo e me obligo de dar e pagar a vos Juan de Çea, vezino otrosí de la dicha çibdad de Málaga, que estáys presente, o a quien vuestro poder oviere, es a saber dos mill e dosientos e çinquenta maravedíes de la moneda usual corriente en Castilla, los quales vos devo por rrazón de un esclavo moro blanco llamado Hamete, con dos bragas de hierro a los pies, que de vos reçibo a renta para me servir dél en mi ofiçio e en todas las otras cosas que le mandare por tienpo de un año conplido primero siguiente, que començó a correr e corre desde primero día deste presente mes de hebrero en questamos deste año hasta ser conplido, del qual dicho esclavo me doy por contento e entregado a toda mi voluntad por quanto lo reçibí e tengo en mi poder realmente e con efecto, sobre que renuçio la execuçión de la pecunia e leyes de la paga e como en ella se contiene, los quales dichos dos mill e dosientos e çinquenta maravedíes desta dicha deuda prometo e me obligo de vos los dar e pagar aquí en esta dicha çibdad de Málaga en paz e sin pleito alguno por terçio del año de quatro en quatro meses, en fin de cada terçio lo que montare, e así mismo me obligo que en fin del dicho año bos bolveré e tornaré el dicho vuestro esclavo, muerto o bibo, o por él quarenta e ocho ducados que costó a vos el dicho Juan de Çea, porque desde agora yo el dicho Diego Pinedo tomo el dicho esclavo a mi riesgo de se me yr o huyr; lo qual así cunpliré so pena del doblo e costas e daños e yntereses e menoscabos que en cobrar los dichos maravedíes se vos [trencat] e recreçieren, e la pena pagada o no que todavía sea obligado de vos dar e pagar el dicho debdo prinçipal, para lo qual así conplir e pagar e aver por firme obligo mi persona e bienes muebles e rayzes, avidos e por aver para la execuçión de lo susodicho doy*

e otorgo todo mi poder conplido a toda e quales quier justiçias e juezes de sus magestades que sean, así desta dicha çibdad como de otras partes quales quier, para que por todos los remedios e rigores del derecho me costringan e apremien a que lo así tenga e guarde e cunpla e pague bien así como si sobre ello oviésemos contendido en juyzio ante juez conpetente, por el qual fuese dada sentençia definitiva e por mí fuese consentida e no apelada e del todo pasada en cosa juzgada, en guarda e firmeza de lo qual renuço todas e quales quier leyes, fueros e derechos que en mi afvor ayuda sean, que no me valan e señaladamente renuço la ley e regla del derecho en que diz que general renuçaçion fecha de leyes no vala, en testimonio de lo qual otorgué esta carta de obligaçion que fecha es ante Gaspar de Villoslada, escrivano público del número desta dicha çibdad de Málaga, e ante los testigos de yuso escriptos, en cuyo registro firmé mi nonbre. Ques fecha e otorgada esta carta en la dicha çibdad de Málaga, veynte e dos días del mes de hebrero, año del nascimiento de nuestro salvador ihesu christo de mill e quinientos e treynta años. Testigos que fueron presentes al dicho otorgamiento Luis Hernández e Pedro de Guadalupe e Françisco [il·legible] vezinos de Málaga. Va escripto entre renglones o dis con dos bragas de hierro a los pies. Diego Pinedo. Gaspar de Villoslada, escrivano público.»